

# FELSEFE DÜNYASI

2010/2 Sayı: 52 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

## Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına  
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

## Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

## Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER  
Prof. Dr. Ahmet İNAM  
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ  
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR  
Prof. Dr. İsmail KÖZ  
Doç. Dr. Erdal CENGİZ  
Yard. Doç. Dr. Fulya BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S  
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

## Yazışma ADRESİ

P.K. 21 Yenişehir/Ankara  
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

Fiyatı: 20 TL ( KDV Dahil )

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

## Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı  
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi  
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 YeniMahalle/ANKARA  
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

## KANT ESTETİĞİNDE 'SERBEST OYUN' KAVRAMI

Şahabettin YALÇIN\*

### Giriş

Batı felsefe tarihinde Platon'dan bu yana birçok filozof güzelliğin doğasına ilişkin çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlere baktığımızda iki ana damarın ön plana çıktığını görmekteyiz. Ampiristler, güzelliği duyguya dayanan tamamen öznel bir şey olarak görürken rasyonalistler, güzelliğin rasyonel ve kavramsal bir temele oturduğunu iddia etmişlerdir. Ne var ki, güzelliğin mahiyetine ilişkin üçüncü bir anlayış da bulunmaktadır. Bu da büyük Alman filozofu Immanuel Kant'ın görüşüdür. Kant, güzelliğin ne sadece duygusal ve dolayısıyla öznel ve ne de sadece kavramsal ve rasyonel bir şey olduğunu bilakis bu iki niteliği de bir dereceye kadar aynı anda kendisinde barındırdığını iddia ederek ampiristlerle rasyonalistler arasında orta bir yol izler. Kant, felsefenin birçok alanında olduğu gibi estetik alanında da büyük bir otorite olarak kabul edilir, zira estetiği bir felsefe disiplini olarak ilk ortaya koyan filozof odur. Kant'tan önce de elbette birçok filozof güzelliğin ne olduğu konusunda görüşler ortaya koymuştur, ancak Kant'ın onlardan önemli bir farkı bulunmaktadır; bu fark, Kant'ın estetik alanında temel kavramsal çerçeveyi belirleyerek bu alanı bağımsız bir felsefi disiplin olarak ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Kant'tan sonra estetik alanında görüş serdeden birçok filozof, onun ortaya koyduğu bu temel kavramsal çerçeveyi referans almıştır.

Kant'ın güzelliğe dair görüşünü ortaya koyduğu temel eseri *Critique of Judgment (Yargı Yetisinin Eleştirisi)* adlı eseridir. Kant bu eserinde estetik bir değer olarak güzelliğin formel (biçimsel) bir mahiyet gösterdiğini ve duygusal/öznel bir yönü olmasına karşın onun aynı zamanda evrensel bir yönü de olduğunu iddia eder. Ona göre güzelliğe evrensellik özelliğini kazandıran şey, insanın düşünme yetileri olan idrak ile muhayyile arasındaki uyumdur. Kant'ın 'serbest oyun' adını verdiği muhayyile ile idrak arasındaki bu uyumun nasıl gerçekleştiği ise tartışmalı bir konudur. Kant, güzellik yargılarında muhayyilenin idrakın sağladığı kavramlara (kurallara) bağlı olmamasına karşın yine de idrak ile uyum içerisinde bulunduğunu belirtir. Peki muhayyilenin güzellik yargılarında bir bilgi yetisi olan idrakın saf kavramlarına bağımlı olmaması gerçekten mümkün müdür, mümkün ise nasıl mümkündür? İşte okuduğunuz makalede bu sorunun yanıtını aramaya çalışacağız.

\*Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü

Kant, *Critique of Judgment* adlı eserinin başında genel olarak yargılardan ve yargı yetisinin işlevinden söz eder. Aslında yargının bağımsız bir yeti olarak bu kitapta karşımıza çıkması sürpriz olarak görülebilir, zira Kant, *Critique of Pure Reason* (*Saf Aklın Eleştirisi*) adlı eserinde yargıların, bağımsız bir yeti sonucu ortaya çıkmadığını bilakis muhayyile ile idrakın ortak işleyişinin bir sonucu olduğunu öne sürmüştü. Kant burada ise yargının bağımsız bir yeti olduğunu ve kendine has *a priori* ilkelere göre işlediğini belirtir. Kant'a göre yargı yetisi (*Urteilkraft*) esas itibariyle "tikel olan evrensel olanın altında düşünme" yetisidir.<sup>1</sup> Teorik bilgi söz konusu olduğunda yargı yetisinin yaptığı iş, görü (*Anschauung*) ile kavramı birleştirmektir, yani algılanan bir tezahürü (tikel) idrak tarafından sağlanan bir kavramın (evrensel) altına getirmektir ki Kant, yargının bu işlevine 'belirleme' işlevi der - yani görünün kavram tarafından belirlenmesi. Yargının belirleme yaparkenki işi nispeten açıktır, çünkü burada görü de bellidir, kavram da. Ama algılanan bir görünün altına getirileceği kavram her zaman belli olmayabilir. İşte yargı yetisinin böyle durumlarda yaptığı iş, Kant'a göre belirlemeden farklı bir iştir ki, Kant buna yargı yetisinin 'düşünsel' işlevi adını verir. Düşünsel rolü itibariyle yargı yetisinin yaptığı iş, esas itibariyle, kavramın belirsiz olduğu bir durumda algılanan bir görüye kavram bulmaya çalışmaktır.

Başka bir biçimde ifade edersek, 'belirleyici' işlevi itibariyle yargı yetisi, tikelleri (algılanan görüleri) idrakta mevcut olan bir kavramın altına getirirken, 'düşünsel' işlevi açısından ise verilmiş olan bir tikele - mevcut bir kavram olmadığından yahut kavramın içeriği belirsiz olduğundan - bir kavram bulmaya çalışır. Yargı yetisi, teorik bilgi söz konusu olduğunda algılanan tikelleri kavramlarla 'belirlerken' böylece idrakın sağladığı kurallara göre hareket etmiş olur, ama verili tikellere bir kavram ararken yani düşünsel olarak yargıda bulunurken idrakın kurallarına (kavramlara) bağlı olmaz. Kant, *Critique of Pure Reason*'da algılanan görülerin (tikellerin) kavramlar tarafından nasıl belirlendiğini ayrıntılı bir biçimde açıklamıştı. *Critique of Judgment*'ta ise Kant, yargı yetisinin 'düşünsel' işlevi açısından nasıl işlediğini bize göstermeye çalışır; bunu da estetik ve teleolojik yargılar bağlamında yapar. İşte estetik yargılar ile teleolojik yargılar arasındaki benzerlik de burada yatmaktadır, zira ikisi de yargı yetisinin 'düşünsel' olarak işlemesi sonucu ortaya çıkarlar.

Düşünsel rolü itibariyle yargı yetisinin Kant felsefesinde son derece önemli bir yeri bulunmaktadır. Kant'a göre düşünsel yönü açısından yargı

<sup>1</sup> Kant, *Critique of Judgment*, Giriş, IV, 179. Yararlanılan kitap ve makalelere ilişkin bibliyografik bilgi, makalenin sonunda yer alan kaynakçada verilmiştir. Ayrıca bu makalede yer alan çeviriler, aksi belirtilmedikçe, bana aittir.

yetisi, bir yandan teorik bilgiyi sistematik bir bütün haline getirirken (teleolojik yargılar vasıtasıyla) diğer yandan genel olarak estetik yargıların ve özel olarak da güzellik yargılarının nasıl ortaya çıktığını gösterir. Kant, *Critique of Judgment*'ta yargı yetisinin düşünümsel rolü açısından *a priori* bir ilkeye sahip olup olmadığını araştırır. Ona göre yargı yetisinin tâbi olduğu *a priori* bir ilke bulunmaktadır ve bu ilke de düşünümsel yargıları mümkün kılmaktadır. Kant, düşünümsel yargıların bu yönüyle teorik yargılarla (bilimsel yargılar) pratik yargılar (etik yargıları) arasında bir köprü görevi gördüğünü ve böylece bu iki alanı birleştirdiğini öne sürer. Hatırlanacağı üzere, Kant, *Critique of Pure Reason* adlı kitabında varlıkları 'kendinde şey' ve 'görünümler' olarak ikiye ayırmış ve bilimsel bilginin ancak fenomenler alanında mümkün olduğunu ve buna karşılık özgürlüğün de ancak numenler alanında mümkün olduğunu iddia etmişti. Genelde düşünümsel yargıların ve özelde ise estetik yargıların bu iki alanı nasıl birleştirdiği konusu tartışmalı bir konu olduğundan burada ayrıntısına girmek istemiyoruz. Belki Kant'ın estetik yargılara ilişkin görüşünü açıkladık-tan sonra bu konu biraz aydınlanmış olur.

### Güzellik Yargıları

Kant, *Critique of Judgment*'ın birinci bölümünde esas itibariyle estetik yargıların nasıl mümkün olduğunu göstermeye çalışır. Kant iki tür estetik yargıdan bahseder: güzellik yargıları ve yüce yargıları. Gerçi Kant bu ikisinin dışında bir de hoş (*agreeable*) yargılarından da söz eder, ama Kant'ın estetik yargı derken kastettiği şey esas itibariyle güzellik yargıları ve yüce yargılarıdır, özellikle de güzellik yargılarıdır. Kant'a göre hoş yargıları tamamen öznel olup kişinin zevk ve tercihiyle alâkalı yargılardır. Örneğin 'ben çay içmeyi seviyorum' yargısı bu türden bir yargıdır. Herkes çay içmekten hoşlanmayabilir ve hiç kimse de çaydan hoşlanmadığı için eleştirilmez. Dilimizde yer alan 'zevkler ve renkler tartışılmaz' deyişi, bu türden yargıların mahiyetini çok güzel bir biçimde ifade etmektedir. Hoş yargıları tamamen öznel ve kişiye izafi oldukları için örneğin, patlıcan kebabını sevmeyen birisine niye bu yemeği sevmediğini sormayız ve bu yemeği sevmediği için de onu ayıplamayız. Öte yandan, güzellik yargıları ise bir şeyi güzel olarak yargıladığımız zaman ortaya çıkan hoşlanma duygusuna dayanan yargılardır. Örneğin "bu gül ne kadar da güzeldir", "şu resim çok güzeldir" gibi yargılar güzellik yargıları arasında yer alır. Güzellik yargıları da iki türdür: doğal nesnelere (örneğin bir gül) ilişkin güzellik yargıları ve sanatsal nesnelere (örneğin bir resim) ilişkin güzellik yargıları. Ne var ki, güzellik yargıları, hoş yargıları gibi tamamen öznel ve kişiye izafi değildir. Güzellik yargıları duyguya dayandığı için elbette öznel bir boyuta sahiptir, ama onların aynı zamanda evrensel ve zorunlu bir boyutu da bulunmaktadır. Kant'ın güzellik yargı-

larının evrensellik ve zorunluluğundan neyi kastettiğini aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğiz. Son olarak, yüce yargıları ise uçsuz bucaksız, devasa, güçlü ve sonsuz gibi görünen varlıklar karşısında duyduğumuz dehşet ve haz duygusuna dayanan yargılardır. Örneğin, “bu ne muhteşem bir hortumdur” önermesi, yücelik yargıları arasında yerini bulur. Güzellik yargıları ile yüce yargıları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır ki bu farklılıklara bu makalede değinme olanağı yoktur.

Kant’a göre güzellik, doğal bir nesnenin ya da bir sanat eserinin maddi içeriğine yahut duysal niteliklerine doğrudan bağlı değildir. Örneğin biz bir gülün güzel olduğunu söylerken onun renginden ya da kokusundan hareketle bunu söylemeyiz. Bilakis, güzellik Kant için formel yani biçimsel bir özelliktir. Başka bir ifadeyle, bir nesnedeki güzellik, o nesnenin sahip olduğu nitelikleri arasındaki ahenk ya da uyumun zihnimiz tarafından fark edilmesiyle ortaya çıkan bir şeydir. Kant bu güzellik anlayışıyla hem ampiristlerden ve hem de rasyonalistlerden ayrılır. Bilindiği üzere, Hume<sup>2</sup> gibi bazı ampiristlere göre güzellik yargıları esas itibarıyla duygulara dayanır ve öznelirler, dolayısıyla kavramsal ve nesnel herhangi bir yönü yoktur. Ampiristlere göre güzellik yargılarının bilgisel değeri bulunmamaktadır, çünkü herhangi bir kavrama dayanmazlar. Başka bir deyimle, ampiristlere göre güzellik yargıları psikolojinin alanına girer, epistemolojinin değil. ‘Güzellik görenin gözündedir’ sözü, özelden Hume’un ve genelde ise ampiristlerin estetik anlayışını çok güzel bir biçimde özetleyen bir sözdür. Öte yandan rasyonalistler ise güzellik yargılarının rasyonel ve dolayısıyla kavramsal bir yönü bulunduğunu öne sürerler. Onlara göre güzellik yargıları, duysal temelli gibi görünseler bile onlarda rasyonel bir yön de bulunmaktadır, çünkü güzellik yargıları aklın ürünü olan uyuma ve bu uyuma dayanan kavrama dayanmaktadır.

Kant ise diğer alanlarda olduğu gibi estetik alanında da ampiristlerle rasyonalistler arasında orta bir yol izler. Ona göre güzellik yargıları, ne ampiristlerin iddia ettiği gibi *tamamen* duysal ve özeldir, ne de rasyonalistlerin iddia ettiği gibi kavramsal ve rasyoneldir. Kant, güzellik yargılarının duysal bir yönü olduğunu ve duyguya dayandığını (dolayısıyla bu yönü itibarıyla öznel olduğunu) söylemekle ampiristlere katılır, ama güzellik yargılarının bilişsel bir yönü de olduğunu iddia ederek ampiristlerden ayrılır. Benzer bir biçimde, Kant, güzellik yargılarının salt duygudan ibaret olmadığını, onların bilişsel bir yönü de bulunduğunu kabul ederek rasyonalistlere hak verir, ama güzellik yargılarının bilişsel yönünün kavramsal olmadığını söyleyerek rasyonalistlerden ayrılır. Ona göre güzellik yargıları rasyonalistlerin iddia ettiği gibi içeriği belli bir kavrama

<sup>2</sup> Hume, *A Treatise of Human Nature*, İkinci Bölüm, Sekizinci Kısım.

dayanmaz. Başka bir deyimle, Kant'a göre güzellik yargılarında bilimsel yargılarda olduğu gibi görümler, içeriği belli bir kavramın altına getirilemezler, çünkü Kant'a göre güzellik, kavramsallaştırılabilir bir şey değildir. Peki bu özelliklere sahip güzellik yargıları Kant'a göre nasıl mümkündür? İşte Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde yanıtını aradığı asıl soru da budur?

Kant güzellik deneyimini analiz etme işine doğal güzellikle başlar ve daha sonra da doğal güzelliğe dayanan sanatsal güzelliği irdeler. Doğal güzellikten kasıt ise doğada bulunan herhangi bir nesnedeki örneğin bir çiçek yahut bir manzaradaki güzelliktir. Kant için güzellik esas itibariyle öznel bir karakter taşır ama bununla sınırlı değildir. Güzelliğin özneliği, onun bizde meydana getirdiği hoşlanma duygusuna dayanmaktadır. Transandantal felsefede duygular, nesneyönelimli değildir; başka bir deyimle, duygular herhangi bir nesneyi temsil etmezler. Ne var ki, güzellik yargılarının öznel bir yönü olmasına karşın bu yargılar tamamen duyusal yahut duyguya dayalı da değildir, bilakis onların bilişsel bir yönü de bulunmaktadır. Güzellik yargılarının bilişsel yönü birer bilgi yetisi olan muhayyile ile idrakın uyumuna dayanmaktadır. Bu da güzellik yargılarına evrensel geçerlilik niteliği kazandıran şeydir. Yani Kant'a göre güzellik öznel olmasının yanında aynı zamanda evrenselidir de. Kant'ın estetikteki orijinalliyi de esas itibariyle güzelliğe 'öznel evrensellik' niteliği kazandırmasında yatmaktadır.

Kant'a göre güzellik yargılarının birbiriyle bağlantılı dört önemli özelliği bulunmaktadır. Birincisi, güzellik yargılarında güzelliği algılayan kişi ile güzel nesne arasında bir ilgi (*interest*) bulunmaz. Başka bir deyimle, güzellik yargılarına ilişkin hoşlanma duygusunun temelinde kişinin güzellik nesnesine karşı duyduğu bir beklenti ya da ona sahip olma arzusu bulunmamaktadır. Güzellik yargılarında güzel nesnenin maddi varlığının bizim için bir önemi yoktur. Örneğin, bir çiçeği güzel bulmamızın nedeni ona sahip olma arzusu değildir, biz ona sahip olmasak da onu güzel buluruz. Elbette o çiçeğe sahip olmak isteyebiliriz ama bu istek, onu güzel bulmamızla ilgili bir konu değildir, zira güzellik yargılarında güzel bir nesnenin maddi varlığı (yani duyusal nitelikleri) değil, onun formu (biçimi, uyumu, ahengi vs.) önemlidir. Başka bir ifadeyle söylersek, bir şeyi arzuladığımız için yahut ondan haz aldığımız için ona güzel demeyiz, tam tersine onu güzel bulduğumuz için ondan haz alırız. Tabii bu söylediğimiz *saf* güzellik yargıları (doğal nesnelere ilişkin yargılar) için söz konusudur; saf olmayan güzellik yargılarında (örneğin bazı sanat eserlerinde) güzellik duygusunun (hoşlanma) yanında arzu da bulunabilir. Arzudan bağımsızlık özelliği, güzellik yargılarını hoş yargılardan ayıran en önemli özelliktir, zira hoşlanma yargılarında kişi ile hoşlandığı nesne arasında bir sahiplenme ilişkisi söz konusudur. Kişi ile nesne arasındaki ilişki, hoş yargılarında ve ahlaki yargılarda

söz konusudur. Hoş yargılarda bu ilişki, duyusaldır yani bir nesnenin duyularına etki etmesi ve bizim de bundan tat, lezzet almamız söz konusudur; öte yandan ahlaki yargılarda ise bu ilişki kavramsaldır. Fakat güzellik yargılarında kişi ile güzel nesnelere arasında ne duyusal ve ne de kavramsal bir arzu ilişkisi bulunmaktadır. Güzellik yargıları bu anlamda saftır ve sahiplenme arzusunun tamamen azadedir. Kısacası, güzellik yargılarında nesne ile özne arasında herhangi bir maddi, bilişsel yahut ahlaki menfaat ilişkisi bulunmamaktadır.

İkinci olarak, güzellik yargıları Kant'a göre amaçsaldır ama – belki bir paradoks gibi görünebilir - belli bir amaçları yoktur. Bir nesnenin amacı, onun varoluş gayesidir. Bu gaye de o nesnenin kavramında gizlidir. Yani Kant, kavramı, bu bağlamda nesnenin amacı olarak tarif etmektedir. Başka bir deyimle, güzellik yargılarının amaçsal olmasına karşın *belli* bir amacının olmaması, onların yöneldiği nesnelere *belli* bir kavrama sahip olmaması yani güzelliğin kavramsallaştırılamaması demektir. Bir nesnenin amacı ya onun dışsal niteliklerine ya da içsel niteliklerine bağlıdır. Bir nesnenin dışsal niteliklerine bağlı olan amacı, o nesnenin faydası demek iken bir nesnenin içsel niteliklerine bağlı olan amacı ise onun kemâlâtıyla ilgilidir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi Kant'a göre güzellik yargılarının *belli* bir amacı olmasa da yine de amaçsaldır; deyim yerindeyse, güzellik yargılarının amaçsallığı, amaçsız bir amaçsallıktır. Başka bir deyimle, güzellik yargılarının amaçsallığı formeldir yani nesnede değil, öznede tezahür eder. Güzellik yargılarının amaçsallığını şu şekilde de ifade edebiliriz. Kant'a göre güzel nesnelere ilişkin zihnimizin bu nesnelere ilişkin kurduğu yargılar arasında bir uyum bulunmaktadır. İşte güzel nesnelere amaçsal nesnelere haline getiren şey de zihnimizle onlar arasında bulunan bu uyumdur.

Zihnimiz ile güzel nesnelere arasında meydana gelen bu uyum, güzellik nesnesinin amaçsallığına yani *belirsiz* bir kavrama sahip olduğunu göstermektedir. Kant'a göre güzel nesnelere ilişkin kavramlarının içeriğinin belirsiz olmasının nedeni de muhayyile yetisi ile idrak yetisinin burada 'serbest bir oyun' içerisinde bulunmalarıdır. Başka bir deyimle, güzellik yargılarında muhayyile yetisi, duyusal malzemeyi, idrakın sağladığı kurallara (kavramlara) bağlı kalarak belli bir kavram altına getirmek yerine idrakın sağladığı kurallara (kavramlara) bağlı kalmadan ama yine de onunla genel bir uyum içerisinde bu duyusal malzeme için bir kavram arayışına girer ki, bu da güzellik yargılarında kavramın belirsiz olmasına yol açar. Güzel nesnelere ilişkin hoşlanma duygusunun temelinde de bu türden amaçsallık bulunmaktadır, çünkü Kant'a göre güzellikten duyulan haz, amacın gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bir duygudur. Aynı şey sanat eserlerindeki güzellik de için de geçerlidir. Sanatçı meydana getirdiği sanat eserini belki belli bir gayeyle meydana getirmiş olabilir, ama sanat eserinin sahip olduğu güzelliğin kaynağı sanat eserinin onu meydana getirirken güttüğü amaç değildir.

Üçüncü olarak, güzellik yargıları, evrensellik yahut evrensel geçerlilik iddiasını taşırlar. Yani güzel bulduğumuz ve bundan dolayı haz aldığımız bir nesneyi herkesin güzel bulmasını ve bizim hazzımızı paylaşmasını bekleriz. Başkaları bizim güzel bulduğumuz bir nesneyi güzel bulmadıkları zaman bunun normal bir şey olmadığını düşünürüz ve onların da bizim güzel bulduğumuz nesneyi güzel bulmaları için onları ikna etmeye çalışırız. Ama aynı şey örneğin hoş yargıları için geçerli değildir. Mesela bizim beğendiğimiz bir yemeği başkaları beğenmiyorsa bundan rahatsızlık duymayız ve onları bu konuda ikna etmeye çalışmayız ama aynı şey güzellik yargıları için geçerli değildir, zira başkalarının bizim güzel bulduğumuz bir şeyi güzel bulmamaları bizi rahatsız eder. Bu ise Kant'a göre "güzellik görenin gözündedir" anlayışına uymayan bir şeydir. Zira güzelliğin tamamen öznel bir şey olduğunu iddia edenler, bizim güzelliği sanki nesnede yer alan bir nitelikmiş gibi algılamamızı ve dolayısıyla güzelliği nesnel bir şeymiş gibi görmemizi açıklayamamaktadırlar. Ancak hemen söyleyelim ki, güzellik yargılarının sahip olduğu evrensellik iddiası, bilimsel yargılarda olduğu gibi, *belli (determinate)* bir kavrama dayanmamaktadır, çünkü burada içeriği *belli* bir kavram söz konusu değildir. Güzellik yargılarının – eğer var ise – kavramlarının içeriği *belirsizdir (indeterminate)*. Bu yüzden de bir nesnenin güzel olduğunu herhangi bir kavrama dayanarak başkalarına göstermek ya da ispat etmek mümkün değildir. Güzellik yargılarının evrensellik iddiası içeriği *belli* kavramlara dayanmadığı için bu açıdan evrenselliği içeriği *belli* kavramlara bağlı olan bilimsel yargılardan ve ahlaki yargılardan ayrılırlar.

Dördüncü ve son olarak, güzellik yargıları, zorunluluk iddiası taşırlar. Yani güzel bulduğum ve ondan haz aldığım bir nesneyi herkesin zorunlu olarak güzel bulmasını ve ondan haz almasını beklerim. Başka bir ifadeyle, Kant'a göre benim bir nesnenin güzelliğinden aldığım haz ile o nesnenin güzelliği arasında zorunlu bir bağ bulunmaktadır. Ama buradaki zorunluluğun kaynağı herhangi bir kavram ya da kural değildir, yani güzellik hazzını nesneye zorunlu bir biçimde bağlayan herhangi bir kural ya da kavram bulunmamaktadır. Buradaki zorunluluk şu anlamdadır: benim güzel bulduğum bir nesneyi herkesin güzel bulması *gerektiğini* düşünürüm - herkesin onu güzel bulacağını değil. Gerçi biz güzelliğin sanki nesnede var olan bir nitelikten kaynaklandığını düşünürüz, ama Kant'a göre durum böyle değildir. Kant, güzellik yargılarında yer alan evrensellik ve zorunluluk niteliklerinin nesnelere bulunan herhangi bir nitelikten kaynaklanmadığını, bilakis bizim güzel nesnelere ilişkin yargılarımızın bir özelliği olduğunu söyler. Başka bir deyimle, Kant'a göre güzellik yargılarındaki<sup>3</sup> öznel

<sup>3</sup> Gerçi Kant burada açıkça belirtmese de kastettiği elbette ki *saf* güzellik yargılarıdır, çünkü evrensellik niteliğine sahip olan güzellik yargıları sadece *saf* güzellik yargılarıdır.



evrenselliğin ve zorunluluğun temelinde bu yargıların 'örnek' olması, iletilebilmesi yahut 'ortak bir duyuyla' algılanabilmesi yatmaktadır. Kant bu ortak duyunun güzellik yargılarının *a priori* ilkesi olduğunu söyler. Ona göre güzellik yargılarının *a priori* ilkesinin kaynağı bizim bilgi yetilerimizdir, ama burada yetilerimiz belli bir kural çerçevesinde işlemez, bilakis 'serbest bir oyun' içerisindedir.

### Muhayyile ile İdrakın 'Serbest Oyunu'

Güzellik yargılarında muhayyile, idrakın kurallarına (kategoriler) bağımlı olmayıp bu kuralları zorlayarak onların ötesine geçmeye çalışır. İşte muhayyile ile idrak arasındaki bu ilişkiye Kant 'serbest oyun' adını verir. Bir nesneyi güzel olarak nitelediğimizde muhayyile ile idrak arasındaki bu serbest oyun, iki yeti arasında gözlenen bir 'uyum' ile sonuçlanırken bir nesneyi çirkin olarak nitelediğimizde ise bu iki yeti arasındaki oyun, onlar arasında bir uyumsuzluğa yol açar. Güzel nesneyi duyumsadığımızda idrak ile muhayyile arasındaki bu uyumun sonucu haz duygusu iken uyumsuzluğun sonucu tikslenme duygusudur. Kant'a göre idrak ile muhayyile arasındaki serbest oyun sonucunda ortaya çıkan uyum, bir kavrama dayanmamaktadır. Bunun nedeni ise güzellik yargılarında içeriği belli bir kavramın olmamasıdır. Peki içeriği belli bir kavram olmadan idrak ile muhayyile arasındaki bu uyum nasıl gerçekleşmektedir?

Daha önce de ifade edildiği üzere, Kant, güzel nesnelerin duyumsanmasından doğan haz duygusunun bir zihinsel durumun (düşünümsel yargılamanın) sonucu olduğunu iddia eder. Başka bir ifadeyle, güzellik yargılarından doğan hoşlanma duygusu, bilimsel yargıları oluşturan bilişsel zihni duruma benzer bir bilişsel zihni durumdan kaynaklanmaktadır. Güzellik yargıları da yargı olmaları nedeniyle elbette bilgi yargıları gibi bilişseldir, ama ikisi arasında temel bir fark bulunmaktadır. Güzellik yargıları, belli bir kavrama (kurala) bağlı değildir. İşte sorun tam da buradadır. Kavramsız yani kurala bağlı olmadan zihin nasıl yargılamada bulunabilir? Zira Kant'a göre yargıda bulunmak esas itibariyle birtakım kurallara (kavramlara) bağlı olarak yapılan bir zihin faaliyetidir. Kant, *Critique of Pure Reason*'da bilginin oluşması için muhayyile ile idrak yetilerinin uyum içerisinde beraber hareket ettiklerini vurgulamıştı. Muhayyile gelen görüleri sentezlerken idrak bu görüleri bir kavram altında birleştirir; bu işlemin sonucunda da yargı meydana gelir. Bilgi yargılarında muhayyile, idrakın sağladığı saf kavramlara (kategoriler) bağlı faaliyet gösterirken güzellik yargılarında bu kavramlara bağlı olmayıp idrak ile 'serbest bir oyun' içerisindedir. Kant, muhayyilenin estetik yargılarında idrakın kavramlarına bağımlı olmamasına karşın idrak ile uyum içerisinde olduğunu iddia eder. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bu uyum nasıl gerçekleşmektedir? Yani muhayyilenin hem idrakın kav-

ramlarına bağlı olmaması ve hem de işleyişi itibariyle idrak ile bir uyum göstermesi nasıl mümkündür? Öyle ya eğer bu uyum olmasaydı o zaman güzellik yargılarından aldığımız hazdan söz edemezdik, zira güzellik yargıları sonucunda duyduğumuz hoşlanma duygusu tam da muhayyile ile idrak arasındaki bu uyum sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kant'ın burada bir açmazın içine düştüğü düşünülebilir. Kant bir yandan estetik hoşlanmanın bilişsel bir yargılamanın sonucu olduğunu iddia ederken öte yandan estetik yargılarında götü içeriğini belirleyen bir kavramın (kuralın) olmadığını iddia etmektedir. Kant, güzellik yargılarında söz konusu olan muhayyile ile idrak arasındaki uyumdan bahsederken 'serbest oyun' metaforunu kullanır, ama ne yazık ki bu metaforu çok fazla açmaz. Kant'ın bundan ne kastettiğine dair literatürde birbirinden oldukça değişik yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlar arasında öne çıkanlar Kenneth Rogerson<sup>4</sup>, Paul Guyer<sup>5</sup> ve Henry Allison'ın<sup>6</sup> yorumlarıdır. Ancak bize göre bunlardan en önemlisi, güzellik yargılarında muhayyile ile idrak arasındaki uyumu estetik idelere bağlayan Kenneth Rogerson'a ait olan yorumdur. Biz de incelememizi onun yorumu temelinde sürdürmeye çalışacağız.

Rogerson, 2008 yılında yayımlanan *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics* adlı kitabında Kant estetiğinde muhayyile ile idrak arasındaki serbest ama uyumlu ilişkinin yine Kant'ın bir kavramı olan 'estetik ide' sayesinde mümkün olabileceğini iddia eder. Rogerson ayrıca estetik idelerin güzellik yargılarının evrensel geçerliliğini desteklediğini öne sürer. Rogerson'a göre Kant, estetik ide kavramı olmadan güzellik yargılarında muhayyile ile idrak arasındaki serbest uyumu açıklayamaz, zira onun için güzellik esas itibariyle birtakım estetik idelerin ifadesinden ibarettir: "Kant ancak idelerin ifadesi olarak güzellik öğretisiyle güzel nesnelerin özgür ahenkler olduğunu açıklayabilir".<sup>7</sup> Başka bir ifadeyle, Rogerson'a göre güzellik esas itibariyle duyu içeriğinin (Kant'ın deyimiyle görünün) bir ideyi ifade edecek şekilde düzenlenmesinden ibarettir. Kant'ın muhayyile ile idrak arasındaki uyumun bir sonucu olarak gördüğü güzelliği, Rogerson bir idenin (estetik ide) ifadesi olarak görmektedir. Dolayısıyla Rogerson'a göre muhayyile ile idrak arasındaki uyumu sağlayan da estetik idedir.

Rogerson, estetik ide ile güzellik yargıları arasındaki ilişki konusunda Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki bazı ifadelerine müracaat etmemiz gerektiğini söyler. Ona göre Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde belirleyici yargı ile düşünümsel

<sup>4</sup> Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*.

<sup>5</sup> Guyer, *Kant and the Claims of Taste*.

<sup>6</sup> Allison, *Kant's Theory of Taste: A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment*.

<sup>7</sup> Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*, 3.

yargı arasındaki farkı anlatırken belirleyici yargılarda görü içeriğini kavramın, düşünümsel yargılarda ise görü içeriğini idenin belirlediğini söyler. Rogerson, Kant'ın aynı ayırımı *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde de koruduğu düşüncesindedir. Rogerson'a göre estetik yargılarda görü içeriğini belirleyen ide ise estetik idedir, ama bu belirlenim bilimsel yargılarda olduğu gibi bir kavramla sınırlı değil, özgürdür: "Estetik idelerin ifadesi "özgür" bir uyumdur zira buradaki ifade, sıradan kavramsal belirlenimden farklıdır. Sıradan kavramsal belirlenimlerde (empirik kavramlar ya da teleolojik idelerle yapılan yargısal belirlenimlerde) Kant'a göre biz nesnelere ne olduğu ya da ne işlev gördüğü hususunda belirli bir kavrama sahibiz. Ama bir nesnenin estetik bir idenin ifadesi olduğunu söylemek başka bir şeydir. Çünkü cennet, cehennem gibi şeylerin içeriği belli kavramları olamayacağından muhayyilemiz bir nesneyi bu şeylerin idesinin ifadesi olarak yorumlarken serbest davranır. Bu ise bir nesnenin belli bir kavramın altına düştüğünü ya da belli bir amacı olduğunu söylemekten farklı bir şeydir. Ne bir amacın içeriği belli bir idesi ve ne de içeriği belli bir kavram, sanatının ifade ettiği nesnelere için mümkündür. Bilakis, Kant'a göre sanatçı, 'bilişsel yetilerinin özgür kullanımıyla yeni bir kural' yaratır".<sup>8</sup> Dolayısıyla Rogerson'a göre sanat, estetik idelerin ifadesinden ibarettir. Buraya kadar Kant'ın da Rogerson'a katılacağını düşünmek mümkündür. Ancak Rogerson bir adım daha atarak sadece sanatsal güzelliğin değil, doğal güzelliğin de estetik idelerin ifadesi olduğunu öne sürer. Ona göre muhayyile ile idrak arasındaki serbest uyum, ancak güzellik (hem sanatsal ve hem de doğal güzellik) estetik idelerin ifadesi olarak anlaşılırsa anlamlı hale gelebilir.<sup>9</sup> Aksi takdirde Kant bu uyumu açıklayamaz. Öyle görülüyor ki, Rogerson, sanatsal güzelliğin estetik idelerin ifadesi olmasını farklı anlamaktadır. Rogerson'a göre sanatsal güzellik ile doğal güzellik arasında idelerin görüleri belirleme açısından bir fark yoktur zira sanat eserini meydana getiren 'deha', bilinçli bir deha değildir, yani estetik ideleri sanat eserinde bilinçli bir şekilde yansıtmamaktadır ki bu anlamda doğal güzellik için de aynı şey geçerlidir.<sup>10</sup>

Rogerson'ın belirleyici yargılarda kavramların ve düşünümsel yargılarda da idenin görü içeriğini belirlediği iddiası, Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin girişinde ortaya koyduğu düşünümsel yargı tanımıyla pek örtüşmemektedir. Kant'a göre belirleyici yargılarda içeriği belli bir kavram mevcut olmasına karşın düşünümsel yargılarda içeriği belli bir kavram mevcut değildir: "Güzel, idrakın içeriği belirsiz bir kavramının (*an indeterminate concept*) sergilenişi

<sup>8</sup> Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*, 22.

<sup>9</sup> Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*, 66.

<sup>10</sup> Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*, 24, 58.

olarak görünürken yüce, aklın içeriği belirsiz bir kavramının sergilenişi olarak görünmektedir".<sup>11</sup> Dikkat edilirse Kant burada kavramdan söz etmektedir ide den değil. Başka bir deyimle, Kant'a göre belirleyici yargılarda kavram götü içeriğini belirlerken, düşünümsel yargılarda ise ide götü içeriğini belirlememektedir, bilakis her iki durumda da kavramdan söz etmektedir, ama birinde kavramın içeriği belli iken diğesinde belli değildir. Ayrıca Kant'ta kavram ile ide (aklın idesi) birbirinin zıddı değil, biri diğesinin türevi mahiyetindedir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki şu ifadeleri bunu açıkça göstermektedir: "Öznenin zihinsel durumunun bir değişkeni olan algıya *duyum (sensatio)* denir; nesnel bir algı ise *bilgidir (cognitio)*. Bu ise ya *görüdü* ya da *kavramdır*. İlki, doğrudan nesneyle ilişkilidir ve tikeldir, ikincisi ise nesneyle birçok şeyin paylaştığı bir nitelik dolayısıyla ilişki kurar. Kavram ya *empiriktir* ya da *saftır*. Kaynağını idraktan alan (hissetmenin saf imajından değil) saf kavrama *nosyon* adı verilir. Nosyonlardan oluşturulan ve mümkün deneyimi aşan kavrama aklın *idesi* yahut kavramı denir".<sup>12</sup> Kant aynı kitabın başka bir yerinde ise idelerle ilgili şöyle der: "İdeden kastım deneyimde kendisine karşılık gelebilen herhangi bir nesnenin bulunmadığı aklın zorunlu bir kavramıdır. Dolayısıyla, aklın saf kavramları *transandantal idelerdir*".<sup>13</sup> Görüldüğü üzere Kant'a göre ide, esas itibariyle bir kavram çeşididir. Başka bir deyimle, Kant'a göre ide, mümkün tecrübe alanını aşan saf bir akıl kavramından ibarettir. İdrakın saf kavramları ile aklın saf kavramları (ideler) arasındaki fark, onların kaynağında yatmaktadır. Birincisi, kaynağı itibariyle anlama yetisine yani idraka dayanırken ikincisi, akla dayanmaktadır. Peki estetik idenin bu resimdeki yeri nedir?

Hemen belirtelim ki, Kant'ın yukarıda bahsettiği ide, estetik ide değil, aklın idesidir. Bu ikisi birbirinden oldukça farklıdır, zira akıl idesi, adından da anlaşılacağı üzere, akıldan kaynaklanırken estetik idenin kaynağı muhayyiledir. Kant, estetik ideyi şöyle tanımlar: "Bir estetik ideden anladığım şey, muhayyile yetisinin bir tasarımıdır. Ne var ki bu tasarım, çokça düşünceye yol açmasına karşın kendisine karşılık herhangi bir belirli düşüncenin yani belli bir *kavramın* denk düşmediği bir şeydir ve dolayısıyla herhangi bir dil tarafından tamamen anlaşılır kılınmaz – kolayca görülebileceği üzere estetik ide bir *akıl idesinin* karşı dengidir (*pendant*). Akıl idesi ise kendisine hiçbir *görünün* (muhayyilenin temsili) denk düşmediği bir kavramdır".<sup>14</sup> Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere Kant'a göre estetik ide, bir kavram değil, muhayyilenin bir tasarımıdır. Başka

<sup>11</sup> Kant, *Critique of Judgment*, §23, 245.

<sup>12</sup> Kant, *Critique of Pure Reason*, A320.

<sup>13</sup> Kant, *Critique of Pure Reason*, A327.

<sup>14</sup> Kant, *Critique of Judgment*, §49, 314.

bir deyimle, estetik ide, sanatçı dehasının yarattığı sanat eserlerinin yansıttığı bir şeydir. Kant, estetik idelere örnek olarak cennet, cehennem, kutsal, yaratılış gibi konuları verir. Sanatçı, rasyonel ideleri kendi bakış açısına göre somutlaştırarak duyuşal hale getirir. Elbette sanatçının meydana getirdiği eser, söz konusu nesnelere kavramsal tam tarifi olmaktan uzaktır. Sanatçının yaptığı şey, kavramsal olarak tanımlayamayacağımız şeyleri, kendi muhayyilesine dayanarak ortaya koymaktır. Dolayısıyla burada sanatçının muhayyilesinin serbestliği söz konusudur. Halbuki bilgi yargılarında muhayyile serbest değil, idrakın sağladığı kavramlarla sınırlıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Kant'a göre estetik ide, üzerinde çokça düşünülmesine karşın belli bir düşünce formuna sokulamayan ve dolayısıyla tam olarak kavramsallaştırılamayan bir muhayyile temsilidir. Başka bir deyimle, akıl idesi kendisine herhangi bir görüş karşılık gelmezken, estetik ide kendisine karşılık herhangi bir kavram bulunamayan bir şeydir. Öte yandan, aklın idesi bir kavram iken estetik ide bir kavramdan ziyade görüşe benzemektedir, zira Kant'a göre estetik ide muhayyilenin bir tasarımıdır ve muhayyile de kavram değil, görüş üretir. Akıl idesi ile estetik ide arasında başka bir ilişki de söz konusudur. Bu da estetik idenin esas itibarıyla akıl idesine karşılık olarak sanatçı tarafından oluşturulan bir görüş olmasıdır. Tabii transandantal felsefede akıl idesine tam tekabül edebilecek herhangi bir görüş olamayacağından sanatçının muhayyilesinde yarattığı ve sonra da çeşitli şekillerde (resim, şiir vs olarak) ifade ettiği görüş (estetik ide) akıl idesinin ancak bir temsili olabilir, tam karşılığı değil.

Kant, sanat eserlerinin güzelliğinden bahsederken bu eserlerin ortaya çıkmasında sanatçının sahip olduğu estetik idenin önemli bir rolü olduğunu açıkça belirtir. Ne var ki, Kant, doğal güzellik söz konusu olduğunda estetik ideden hiç söz etmez. Başka bir deyimle, Kant doğal nesnelere güzelliğine ilişkin yargılamada estetik idelerin hiçbir rolü olmadığını zımnen de olsa belirtir. Bu yüzden Rogerson'ın güzellik yargılarını ayırmadan tüm güzellik yargıları için estetik idenin geçerli olduğunu söylemesi şaşırtıcıdır. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Rogerson'ın yorumu, muhayyile ile idrak arasındaki uyum sorununa bir çözüm getirmediği gibi Kant'ın kendi ifadeleriyle de örtüşmemektedir.

Bize göre Kant'ın güzellik yargılarında idrak ile muhayyile arasında var olduğunu iddia ettiği serbest uyumun temelinde estetik ideler değil, muhayyilenin içeriği belli bir kavrama tabi olmadan idrakın düzenine genel olarak uyması yatmaktadır. Peki idrakın bu genel düzeni ne anlama gelmektedir? Yukarıda da ifade edildiği üzere, Kant'a göre idrak, belli saf kavramlar üretir ve bilgi yargılarında muhayyile bu saf kavramlara bağlıdır. Güzellik yargılarında ise muhayyile bu saf kavramlara bağlı olmadan iş görür, ama yine de idrakın

genel kontrolü altındadır, aksi takdirde biz istediğimiz her nesneyi güzel diye yargılar ve haz alırdık<sup>15</sup>. Ama durum böyle değildir, zira bir nesnenin güzelliğini belirleyen unsurlar tamamen bize ait değildir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, bir nesnenin güzelliğini kavramsallaştıramazsak da o nesnenin güzel olduğunu bilebiliriz ve işte bize haz veren de bu bilinçtir.

## KANIT ESTETİĞİNDE “SERBEST OYUN” KAVRAMI ÖZET

Bu makalede Kant estetiğinin özünü oluşturan güzellik yargılarıyla alakalı bir sorun ele alınmaktadır. Bu sorun, güzellik yargılarında Kant'ın var olduğunu iddia ettiği idrak-muhayyile ilişkisi sorunudur. Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* adlı eserinde güzelliğin ne empiristlerin iddia ettiği gibi tamamen duyuya dayandığını ve ne de rasyonalistlerin iddia ettiği gibi tamamen kavramsal bir şey olduğunu iddia eder. Kant'a göre güzelliğin duyusal ve dolayısıyla duygusal bir yönü olduğu gibi düşünme yetisini ilgilendiren bir yönü de bulunmaktadır. Güzelliğin düşünsel yönü de kendini güzellik yargılarında belli eder. Ancak güzellik yargılar ile bilgisel yargılar arasında temel bir fark bulunmaktadır. Bu fark şudur: bilgi veren yargılarda muhayyile, idrakın sağladığı kurallara (kavramlara) tamamen bağlı iken güzellik yargılarında muhayyilenin böyle bir zorunluluğu yoktur. Kant'a göre güzellik yargılarında muhayyile ile idrak arasında 'serbest bir oyun' göze çarpmaktadır. Peki ama Kant bununla neyi kastetmektedir? İşte elinizdeki makalenin konusu tam da budur.

**Anahtar Kelimeler:** Kant, Estetik, Yargı, Güzellik, Serbest Oyun

### ABSTRACT

In this paper I try to examine a problem found in Kant's aesthetics. This is the problem of how to understand the relationship between understanding and imagination which, Kant thinks, exists in the judgments of beauty. In *Critique of Judgment* Kant asserts that beauty neither solely depends upon senses, as the empiricists claim, nor is something only rational, as the rationalists assert. Kant thinks that beauty has two aspects: one is sensual, the other is rational. The rational aspect of beauty shows itself in judgments of beauty. But, according to Kant, there is an important difference between judgments of knowledge and judgments of beauty. While in forming judgments of knowledge, imagination must abide by the rules (i.e. concepts) provided by the understanding, in judgments of beauty there is no such necessity. Kant says that in judgments of

<sup>15</sup> Bu konuda bkz. Ginsborg, "Lawfulness Without a Law: Kant on the Free Play of Imagination and Understanding".

beauty there is a 'free play' between imagination and understanding, which is the issue dealt with in this paper.

**Keywords:** Kant, Aesthetics, Judgment, Beauty, Free Play

**KAYNAKÇA**

Allison, Henry, *Kant's Theory of Taste: A Reading of the Critique of Aesthetic Judgment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Guyer, Paul, *Kant and the Claims of Taste*, 2nd edition, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Hannah Ginsborg's "Lawfulness Without a Law: Kant on the Free Play of Imagination and Understanding," *Philosophical Topics* 25 no. 1 (1997): 37-81,

Hume, David, *A Treatise of Human Nature* (Oxford: Clarendon Press, 1896).

Kant, Immanuel, *Critique of Pure Reason*, İng. çev. N. K. Smith, (New York: St. Martin's Press, 1965).

-----*Critique of Judgment*, İng. çev. W. S. Pluhar, (Indianapolis: Hackett Publishing Co., 1987).

Kenneth F. Rogerson, *The Problem of Free Harmony in Kant's Aesthetics*, (Albany, NY: State University of New York Press, 2008).